

А.О. ПАХОМОВА,
кандидат юридичних наук
(Білоцерківський національний аграрний університет)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ РОБІТ

Ключові слова: *науково-дослідна робота, науково-технічна діяльність, державне регулювання.*

Підводячи підсумки двадцяти років незалежності нашої держави, на перший план, безсумнівно, виходять національні інтереси, які вимагають негайних та ефективних заходів, спрямованих на збереження науково-технологічного потенціалу країни, забезпечення ефективнішого його використання для подолання кризових явищ у економічному та соціальному розвитку. Швидко втрачаються можливості розвивати належним чином наукові дослідження, оперативно впроваджувати їх результати у практику, реагувати на світові науково-технологічні досягнення та ефективно використовувати їх у національних інтересах.

На сьогоднішній день, відділ гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень основними напрямами реформування державного регулювання науково-дослідної роботи визначає трансформацію державної системи управління та модернізацію законодавчо-нормативних умов здійснення науково-технологічної діяльності в Україні.

Метою цієї статті є аналіз національного законодавства у сфері проведення науково-дослідних робіт для подальшого вдосконалення правової регламентації науково-технологічної діяльності в Україні.

На думку більшості авторів, що займаються проблемами законодавчого регулювання науково-технологічної сфери (О. Підопригора, О. Попович та ін.), зміни у сфері державного управління мають спрямовуватись на побудову ієрархічної, горизонтально розгалуженої, функціонально відповідальної системи центральних органів виконавчої влади, що здійснюють державне регулювання наукової сфери на програмно-цільових засадах.

Необхідною є гармонізація чинної законодавчо-нормативної бази науково-технологічної діяльності зі стандартами європейської спільноти. Отже, метою даної статті є аналіз національного законодавства у галузі регулювання науково-дослідної роботи з метою подальшого вдосконалення правового регулювання науково-технологічної сфери.

На початку 90-х років Україна першою серед країн СНД приймає Закон України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» (1991 р.) [5, 16–30]. У законі проголошувалося, що держава надає пріоритетну підтримку розвитку науки як визначального джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти. Даний Закон закладав

© А.О. Пахомова, 2011.

основи державної політики в науково-технологічній сфері, визначав основні механізми її формування й реалізації.

Однак невідповідність Закону реальній політиці виконавчої влади щодо науки та поступове скасування низки важливих норм цього закону привели до помітної деградації науково-технічного потенціалу країни в цілому [7, 77–84]. Тому згодом у 1998 р. Закон України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» був замінений Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [3].

Нова редакція Закону була спрямована на врегулювання відносин, пов'язаних з науковою і науково-технічною діяльністю, та створення умов для підвищення ефективності наукових досліджень і використання їх результатів для забезпечення розвитку усіх сфер суспільного життя.

Основними завданнями Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» стало визначення:

- правового статусу суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, матеріальних та моральних стимулів забезпечення престижності та зумовленої суспільними потребами пріоритетності цієї сфери людської діяльності, залучення до неї інтелектуального потенціалу нації;
- економічних, соціальних та правових гарантій наукової і науково-технічної діяльності, свободи наукової творчості;
- основних цілей, напрямів та принципів державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності;
- повноважень органів державної влади щодо здійснення державного регулювання та управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності.

Закон визначив, що основними цілями державної політики у науковій і науково-технічній діяльності є примноження національного багатства на основі використання наукових та науково-технічних досягнень; створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку через використання сучасних досягнень науки і техніки; зміцнення національної безпеки на основі використання наукових та науково-технічних досягнень; забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості.

В свою чергу Держава забезпечує:

- соціально-економічні, організаційні, правові умови для формування та ефективного використання наукового та науково-технічного потенціалу, включаючи державну підтримку суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності;
- створення сучасної інфраструктури науки і системи інформаційного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності, інтеграцію освіти, науки і виробництва;
- підготовку, підвищення кваліфікації і перепідготовку наукових кадрів;
- підвищення престижу наукової і науково-технічної діяльності, підтримку та заохочення наукової молоді;
- фінансування та матеріальне забезпечення фундаментальних досліджень;
- організацію прогнозування тенденцій науково-технічного та інноваційного розвитку на довгостроковий та середньостроковий періоди;
- підтримку пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, державних цільових наукових і науково-технічних програм та концентрацію ресурсів для їх реалізації;
- створення ринку наукової і науково-технічної продукції та впровадження досягнень науки і техніки в усі сфери суспільного життя;
- правову охорону інтелектуальної власності та створення умов для її ефективного використання;

- організацію статистики в науковій діяльності;
- проведення наукової і науково-технічної експертизи виробництва, нових технологій, техніки, результатів досліджень, науково-технічних програм і проектів тощо;
- стимулювання наукової та науково-технічної творчості, винахідництва та інноваційної діяльності;
- пропагування наукових та науково-технічних досягнень, винаходів, нових сучасних технологій, внеску України у розвиток світової науки і техніки;
- встановлення взаємовигідних зв'язків з іншими державами для інтеграції вітчизняної та світової науки.

В 1999 р. Верховна Рада України схвалює Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України [9]. Ця Концепція спирається на визнання того, що науково-технологічний та інноваційний розвиток є невід'ємною складовою частиною задоволення широкого комплексу національних інтересів держави, що реальну незалежність і безпеку мають лише країни, здатні забезпечувати оволодіння новими знаннями та ефективне їх використання. Тому однією з основ Концепції стає віднесення збереження та підвищення якості науково-технологічного потенціалу до пріоритетних національних інтересів України.

Виходячи з актуальності наявних в Україні проблем, вирішення яких потребує наукового забезпечення, найбільш пріоритетними напрямами державної підтримки у сфері наукового розвитку, відповідно до Концепції, мають стати:

- фундаментальна наука, насамперед розробки вітчизняних наукових колективів, що мають світове визнання;
- прикладні дослідження і технології, в яких Україна має значний науковий, технологічний та виробничий потенціал і які здатні забезпечити вихід вітчизняної продукції на світовий ринок;
- вища освіта, підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів з пріоритетних напрямів науково-технологічного розвитку;
- розвиток наукових засад розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки;
- наукове забезпечення вирішення проблем здоров'я людини та екологічної безпеки;
- система інформаційного та матеріально-технічного забезпечення наукової діяльності;

Дана Концепція визначає, що вироблення та реалізація ефективної державної науково-технічної та інноваційної політики потребують певного вдосконалення управління у сфері науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт та реалізації інновацій.

Основні заходи мають бути спрямовані на реформування центральних органів виконавчої влади за функціональним принципом, забезпечення структурної повноти їх повноважень, більш чітке визначення завдань і прав, механізму координації їх взаємодії між собою та з іншими органами виконавчої влади.

З цією метою головним завданням галузевих міністерств, інших центральних органів виконавчої влади з проблем науково-технологічного та інноваційного розвитку визначається розроблення та реалізація єдиної науково-технологічної політики відповідної галузі, здійснення функцій державного замовника в частині використання коштів державного бюджету, що надаються на підтримку науково-технічного розвитку галузей, та функцій розпорядника галузевих фондів, проведення експертизи наукових результатів, організація і проведення моніторингу інноваційної діяльності підприємств та установ своєї галузі незалежно від їх підпорядкованості.

За умови вирішальної ролі функціонального управління в галузевих міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади мають бути створені спе-

ціалізовані департаменти чи управління з питань науково-технологічного розвитку та інноваційної діяльності. Повноваження та діяльність таких підрозділів повинні бути тісно ув'язані з роботою маркетингових служб, результатами оперативного аналізу кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків.

Слід зміцнити правові засади діяльності Національної академії наук України як координаційного центру з фундаментальних досліджень у державі. На регіональному рівні необхідно створити науково-координаційні ради або ради сприяння інноваційному розвитку при обласних державних адміністраціях. Такі ради мають сприяти зміцненню зв'язків між місцевими органами виконавчої влади та регіональними науковими центрами Національної академії наук України, Центральним виконавчим органом в галузі науки та інтелектуальної власності, більш обґрунтованому визначенню пріоритетів у сфері науково-технічного розвитку у регіонах, повнішому залученню науково-технічного потенціалу країни для вирішення відповідних проблем на місцях, формування та реалізації регіональних соціально-економічних і науково-технічних програм, великих інноваційних проектів.

З метою розширення участі українських науково-дослідних установ у міжнародній науковій кооперації, створення умов для вільного доступу українських науковців до світових наукових надбань особлива увага повинна приділятися створенню сучасної телекомунікаційної інфраструктури. Необхідно надати підтримку виданню вітчизняної наукової літератури і журналів, а також розширити можливості для придбання науковими бібліотеками іноземних наукових видань.

Потребує суттєвого вдосконалення система обліку і статистики наукової та інноваційної діяльності. Держава має перейти до загальноприйнятих європейських і світових стандартів обліку і статистики. На підставі цих стандартів Державний комітет статистики України повинен систематично забезпечувати центральні та місцеві органи виконавчої влади даними про наукову та інноваційну діяльність.

Необхідно значно підвищити надійність і мобільність державної системи захисту інтелектуальної власності. Важливим завданням центральних та місцевих органів виконавчої влади, засобів масової інформації, науковців і освітян є формування у суспільстві усвідомлення винятковой ролі науки та інноваційної діяльності у соціально-економічному відродженні України.

Успішному вирішенню цих завдань мають сприяти широкомасштабні заходи навчання, перепідготовки кадрів та підвищення їх кваліфікації з метою вивчення закономірностей інноваційної діяльності в ринкових умовах.

Протягом становлення української науки приймається низка інших ключових законів в сфері науково дослідних робіт. Одним із перших стає Закон України «Про науково-технічну інформацію» (1993 р.) [2], який визначив основи державної політики в галузі науково-технічної інформації, порядок її формування і реалізації в інтересах науково-технічного, економічного і соціального прогресу країни. Метою даного Закону стало створення в Україні правової бази для одержання та використання науково-технічної інформації. Законом регулюються правові і економічні відносини громадян, юридичних осіб, держави, що виникають при створенні, одержанні, використанні та поширенні науково-технічної інформації, а також визначаються правові форми міжнародного співробітництва в цій галузі.

В 1995 р. приймається Закон «Про наукову і науково-технічну експертизу» [4]. Цей Закон визначив правові, організаційні і фінансові основи експертної діяльності в науково-технічній сфері, а також загальні основи і принципи регулювання суспільних відносин у галузі організації та проведення наукової та науково-тех-

нічної експертизи з метою забезпечення наукового обґрунтування структури і змісту пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, наукових, науково-технічних, соціально-економічних, екологічних програм і проектів, визначення напрямів науково-технічної діяльності, аналізу та оцінки ефективності використання науково-технічного потенціалу, результатів досліджень.

До основоположних законодавчих актів в сфері науково-дослідної діяльності можна віднести прийнятий в 2001 р., Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [6], який регулює правові, фінансові та організаційні засади цілісної системи формування та реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні.

Закон України «Про інноваційну діяльність» (2002 р.) [1] визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом.

Характерною особливістю практичного застосування цих законодавчих актів є невиконання більшості із визначених норм, про що було відзначено ще під час парламентських слухань 16 червня 2004 р. Це свідчить про системні ознаки правового нігілізму у сфері реалізації державної науково-технологічної політики, що закладаються через державну систему законотворчості.

Порівнюючи розвиток науки та інноваційної діяльності в Україні з тенденціями, що мають місце у країнах ЄС, Росії, Далекого Сходу, Південно-Східної Азії, США, слід відзначити, що Україна загрозливо наближається до стану відсталої держави. Неприпустимо затягується процес інституційних перетворень системи науково-технічного і кадрового забезпечення економіки України відповідно до умов світового ринку. Загрозливих масштабів набуло старіння наукових кадрів, критичної межі досягла зношеність парку наукового обладнання та матеріально-технічної бази науки, внаслідок чого наукова складова національної конкурентоспроможності неухильно знижується.

Наразі, коли у всіх розвинених державах спостерігається виразна переорієнтація державної політики на використання наукових знань як головного ресурсу економічного зростання, науково-технічний потенціал України, особливо в аграрній сфері, доведений нині до стану, за яким можуть статися незворотні зміни, що унеможливлять його використання в інтересах інноваційного розвитку суспільства [8].

Усвідомлення такого становища має знайти належне розуміння як у Верховній Раді України, так і в Кабінеті Міністрів України. Саме тому пріоритетом в законотворчій діяльності має стати розроблення та затвердження протягом найближчого часу Кодексу про науково-технологічну та інноваційну діяльність в Україні, гармонізованого зі стандартами європейської спільноти. Кодекс має містити законодавчі норми щодо розвитку інтелектуального потенціалу нації і здійснення науково-технологічної та інноваційної діяльності в Україні відповідно до умов перехідного періоду процесу євроінтеграції та рівноправного залучення вітчизняних науковців до спільного європейського дослідницького простору.

Модернізація законодавчих та інших нормативних актів у сфері науково-технологічної діяльності має полягати у гармонізації законодавчих засад з європейськими стандартами, створенні правових підстав розбудови сучасної національної наукової системи (ННС). Стратегічним завданням реформування ННС має бути вивільнення науковців із нормативних рамок існуючих наукових інституцій, а стратегічним завданням трансформації державного управління – побудова нової моделі взаємовідносин між науковцем та суспільством, за якої дотримується рівність інтересів держави та

людини науки. Для цього держава має формувати свою наукову політику і створювати такі інституційні форми, котрі б сприяли збільшенню попиту на інтелектуальні продукти наукової праці. З боку науковця це означає взяття зобов'язань щодо розкриття власного творчого потенціалу, задля чого держава створюватиме максимально сприятливі умови, у тому числі через побудову інфраструктури науки, спрямовану на реалізації прагнень та можливостей кожного вченого.

Можна констатувати, що законодавці України поступово вибудовують правову базу для підтримки науки, науково-дослідної роботи й стимулювання інноваційного розвитку. Процес цей іде нерівно, зі збоями, часом доводиться відступати, скасовуючи ті або інші в принципі правильні й прогресивні норми. Проте рух уперед все-таки відбувається. У процесі боротьби думок і позицій навколо цієї законотворчості відбувається поступове нагромадження знань, підвищення рівня інноваційної культури в апараті керування й у суспільстві — ми наближаємося до тієї критичної межі, за якою, сподіваємося, дійсно почнеться інноваційний розвиток економіки — коли наукове знання й пов'язані з ним інновації стануть і для нашої країни основним фактором економічного зростання.

Список літератури:

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.

2. Закон України «Про науково-технічну інформацію» від 25 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 33. – Ст. 345.

3. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 1 грудня 1998р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 2–3. – Ст. 20.

4. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 9. – Ст. 56.

5. Закон України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» від 13 грудня 1991 р. // Збірник законодавчих актів України в сфері науки й науково-технічної діяльності. – К., 1997.

6. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 253.

7. *Попович О.С.* Про деякі особливості розвитку і практичної реалізації законодавства, що регулює науково-технологічну й інноваційну сферу / О.С. Попович // Юридична Україна. – 2004. – № 7.

8. Постанова Верховної Ради України «Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні» від 16 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 43-44. – Ст. 494.

9. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію науково-технологічного інноваційного розвитку» від 13 липня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 37. – Ст. 336.

РЕЗЮМЕ

Украинская законодательная база насчитывает значительное количество нормативно правовых актов, которые регулируют отношения в научной и научно-технической сферах. Такое состояние правовой регламентации характеризуется множеством спорных вопросов, застаревших правовых норм и пробелов в законодательстве, которое регулирует проведение НИР.

Статья посвящена анализу национального законодательства в сфере регулирования НИР с целью последующего совершенствования правовой регламентации научно-технологической отрасли Украины.

SUMMARY

The Ukrainian legislative base counts far normative legal acts which regulate relations in scientific and technical spheres. Such state of legal regulation is characterized in a number of the vexed questions, old legal norms and blanks in legislation about research work.

The article is devoted the analysis of national legislation in the field of adjusting research work. The aim of research is perfection of legal regulation at the scientific-technological industry in Ukraine.

Рекомендовано кафедрою цивільного, господарського права та процесу

Подано 11.03.2011.